

Verski vid jugoslovenskog pitanja u toku prvog svetskog rata

Vodeći akteri borbe za jugoslovensko ujedinjenje, kad god su pretraživali društvene suprotnosti svoga tla, nisu previdali da su Hrvati i Slovenci viševjekovni pripadnici rimokatolicizma, Srbi pravoslavlja i da, sem toga, deo jugoslovenskog življa — pretežno nacionalno neopredeljen ili u traganju za svojim nacionalnim identitetom — ispoveda islam. Za njih je, takođe, bila nezaobilaziva činjenica da rimokatolička i pravoslavna crkva — svaka u svom versko-narodnom krugu — učestvuju u građenju jugoslovenskih nacija i — gde, kada i koliko mogu — rasplamsavaju svest o neodvojivosti verskog od nacionalnog bića. To, ili tačnije i to, po sudovima mnogih od tih aktera, dubilo je razgraničenja između jugoslovenskih naroda — posebno hrvatskog i srpskog — a u njihove nacionalne krvotoke ubacivalo vitalne i nezanemarljive verske primese.

Svi ili gotovo svi pobornici jugoslovenstva, uz sve političke razlike i mene, uviđali su da im takva stvarnost nije naklonjena. Njom su gospodarile versko-nacionalne odbojnosti; one su delovale kao svojevrsna antiteza centripetalnoj i poglavito unitarističkoj jugoslovenskoj akciji. Kako tim odbojnostima pristupati, kako smanjivati raskorake između verske stvarnosti i komplementarnih činilaca jugoslovenstva? Ta pitanja imali su u vidu i izvođači jugoslovenskog ujedinjenja — pre svih vlada Srbije i Jugoslovenski odbor — koji su, za trajanja I svetskog rata, obavili svoje otsudne operacije.

1. — Već na počecima prvog svetskog rata napadnuta Srbija istakla je jugoslovenski politički program. Decembra 1914, njena vlada objavila je Nišku deklaraciju i tako saopštila da joj je ratni cilj: oslobodenje i ujedinjenje sve »... neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca«.¹ To je bio višesmislen strateški potez, Podupirao je

¹ Niška deklaracija srpske vlade od 7. decembra 1914. — F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914— 1919*, Zagreb

postojeća i ohrabrivao potencijalna žarišta jugoslovenstva na tlu neprijateljske Austro-Ugarske; moralno je krepio odbrambenu liniju Srbije; ukazivao je na postojanje proračuna da austro-mađarska vladavina u jugoslovenskim zemljama doživi slom a Srbija postane gravitaciona tačka dugo očekivane jugoslovenske države.

Do te i takve računice nije se došlo na prećac. Političke snage Srbije imale su i od ranije, posle 1903. naročito, izvesne dodire sa protagonistima jugoslovenstva u Habzburškoj monarhiji. One su poznavale osnovne osetljive tačke, suprotnosti i mogućnosti tamošnje jugoslovenske politike. I pred rat, kada su prema jugoslovenskoj politici — u težnji da izbegnu kritične austro-ugarske izazove — ispoljavale prividnu uzdržanost, te snage u Srbiji su pomišljale ne samo na svesrpsku, već i na jugoslovensku varijantu ujedinjenja. U tom smislu i stoga, čak u predvečerje neslućenog svetskog sukoba, politički vođi Srbije nisu bili ravnodušni ni prema jugoslovenskom verskom pitanju. To potvrđuju izvesni potezi onovremene politike srpske vlade prema rimokatoličkoj crkvi.

Takoreći pred iskršavanje ratnog vrenja — 24. juna 1914. — srpska vlada zaključila je s Vatikanom konkordat. Po odredbama tog konkordata, — ustanovama i jurisdikciji rimokatoličke crkve u Srbiji bili su namenjeni posebna pravna zaštita i poboljšan tretman. Deo uzroka i formalan povod njegovog zaključivanja nalazili su se, naravno, u postojanju rimokatoličkih zajednica u Srbiji i neospornoj potrebi srpske vlade — ukoliko je reč o njenim gledanjima — da neposredno s Vatikanom unapredi rešavanje problema rimokatolika na svome tlu. Premda su to nerušive činjenice, postaje očigledno da je srpska vlada toj svojoj politici odredila ili, što bi bilo ispravnije, vremenom pridodavala više domete. Na takvo rasuđivanje navode izvesni značajni podaci. Zaključen mesec dana pred rat, ovaj Konkordat osnažen je zakonom 26. jula, na dan mobilizacije srpske vojske za rat s rimokatoličkom uzdanicom — Habzburškom monarhijom. Baš zato srbijanska javnost pokušavala je da odgonetne smisao njegove zakonske potvrde. Ubrzo je, međutim, obelodanjeno da on potiče iz jugoslovenske strategije srpske vlade. Čak nešto više od četiri meseca pre donošenja jugoslovenski usmerene Niške deklaracije, beogradski list *Pravda* od 2. avgusta 1914, i sâm u traganjima za razlozima izglasavanja konkordata, pisao je: »Razvoj današnjih događaja, sa nadom u Boga, ima da donese našoj neoslobođenoj braći slobodu i ravnopravnost njine vere sa našom verom.«² Ovaj list se, pritom, pozivao na ministra prosvete Srbije koji je, navodno, u Nišu rekao: »... da se taj zakon (o konkordatu — p. m.) donosi zato, da bi duša naše braće u ovim danima bila mirna i da mogu očekivati svako dobro od oslobođenja.«³ U jeku rata, na Krfskoj konferenciji 1917, predsednik srpske vlade N. Pašić izjavio je: da je pri sklapanju konkordata srpska strana posedovala nade u ujedinjenje i zato

1920, 10. O tome detaljnije: Dragoslav Janković, *Niška deklaracija (nastajanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji 1914. godine)*, *Istorija XX veka*, Zbornik Radova X, Beograd 1969.

² *Pravda*, бр. 197, 2. август 1914.

³ Isto.

mного pomagala da se pregovori uspešno okončaju.⁴ Možda je ta izjava pragmatsko-politička dorada nešto mutnijih predratnih srbijskih kalkulacija sa konkordatskom politikom, ali i da je tako, ostaje da je taj konkordat umešno i brzo korišćen u novonastalim prilikama i dobro došao ratnoj politici srpske vlade.⁵

2. — U jugoslovenskim zemljama Habzburške monarhije versko-nacionalne suprotnosti bile su hronične i lako uočljive. Čim je prvi svetski rat započeo, one su dospеле u maticu opštije, šire politike. Ni pobornici ni protivnici jugoslovenstva nisu im okretali leđa.

U redovima političara — hrvatske, slovenačke i srpske narodnosti — koji su početkom rata emigrirali iz Austro-Ugarske, našli se u Italiji, a nešto docnije, 1915, uz podršku srpske vlade obrazovali Jugoslovenski odbor, o tim suprotnostima izricani su uticajni, ali ne uvek i novi sudovi. F. Supilo — hrvatski političar i pripadnik tog jugoslovenskog jezgra — već u svom memorandumu Izvoljskom od 12. novembra 1914. lapidarno je saopštavao davnašnju, ali ne i zastarelu činjenicu da se ukupan broj pravoslavnih, odnosno katolika jugoslovenskog etničkog prostora gotovo poklapa sa ukupnim brojem živilja srpskog, odnosno hrvatskog i slovenačkog imena.⁶ Bosansko-hercegovački sledbenici islama, isticao je on, »... još uvijek osjećaju više religiozno nego nacionalno.«⁷ To je bio Supilov uvod u dobro znano ali opet krajnje aktualno zapažanje: da jugoslovenske verske razlike, začinjene ne malim antagonizmima, zloupotrebljavaju svi osvedočeni protivnici jugoslovenskog ujedinjenja. Austro-mađarski vrhovi, oslonjeni na politiku »divide et impera«, suptilno su gajili baš te antagonizme. U tome su im sekundirali hrvatski ogranak rimokatoličkog klerikalizma i druge, njemu bliske stranke i grupe koje — po F. Supilu — »... perhoresciraju narodno jedinstvo«, služe se verom i stoga nalaze »veliku protekciju kod austro-ugarske politike«,⁸ Jugosloveni u emigraciji živeli su u uverenju da će te formacije posustati čim prestane politika koja ih potpomaže.⁹ No, dublje nade da će se u verskoj oblasti rastočiti elementi razdora nicali su iz zaključaka o usponu i kohezijom dejstvu tzv. jedinstvene jugoslovenske nacionalne svesti. Među njima već se smatralo da verska trenja, kao i druge zapreke postizanju ujedinjenja »... napredkom

⁴ Na V sednici Krfske konferencije, 19/6. juna 1917. N. Pašić je izjavio da papa nije pravio teškoće prilikom sklapanja konkordata o jeziku crkvenom, a da je srpska strana na to pitanje mnogo polagala iz političkih razloga, nadajući se ujedinjenju. Vid.: *Krfska konferencija, Beleške sa sednica vlade Kraljevine Srbije i predstavnik jugoslovenskog odbora, držanih na Krfu 1917. godine*. Beograd 1924, 36.

⁵ Ruski poslanik u Srbiji Trubecki u svom telegramu ministru Sazonovu 26/13. januara 1915. zapaža da je Pašić »... pripravan dati Hrvatima najšira zadovoljenja, samo da privuče njihove simpatije na stranu Srbije. U ovom pogledu — ističe Trubecki — za Srbiju je sreća, da je uspjela sklopiti sa Vatikanom konkordat pred sam rat pod veoma povoljnim uvjetima. Ova okolnost, gledajući sa političke tačke, može pomoći uspješnom riješenju složenog pitanja vjeroispovjesti u Hrvatskoj, ako će ta oblast pripasti Srbiji«. Dr A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb 1956, 121.

⁶ Dragovan Šepić, *Pisma i memorandumima Frana Supila (1914—1917)*, Beograd 1967, 17.

⁷ Isto.

⁸ Isto, 17, 18.

⁹ Isto.

nacionalne svijesti . . . sve to više išćezavaju«. ¹⁰ Bilo je u tome neosnovanog poistovećivanja programsko-političkih htenja i stvarnosti. Jer, nacionalne svijesti jugoslovenskih naroda nisu bile u procesu amalgamisanja niti su se tom procesu približavale. S druge strane, formula jugoslovenskog nacionalnog unitarizma, kojom se dokazivalo ili bar želelo postići suprotno, pokazivaće se sve krhkijom i u svijesti njenih idejnih nosilaca i zastupnika.

I od dramatičnih predznaka rata u leto 1914, klerikalci Hrvatske i Slovenije pridržavali su se prohabzburškog kursa u čije su okvire ugrađivali svoje, tzv. austrojugoslovenstvo. To su pokazala i njihova reagovanja na Sarajevski atentat. Nadbiskup A. Bauer pozvao je hrvatske domobrane da osvete »nedjelo u Sarajevu«. ¹¹ Sekretarijat Slovenske ljudske stranke uputio je — jula 1914. — cirkular stranačkim poverenicima u kome stoji da je sarajevski atentat otkrio rak-ranu na narodnom telu Jugoslovena — srpsku zaveru. Po mišljenju tog stranačkog rukovodstva radilo se » . . . o zavjeri protiv opstanka katoličkog, slovenačkog naroda.« ¹² Ljubljanski biskup A. Jeglič obratio se — 11. avgusta 1914. — borbenim blagoslovom slovenačkim vojnicima i njegovom sadržinom osnažio stav Sekretarijata Slovenske ljudske stranke. ¹³

Kada je potekla ratna lavina, klerikalizam se pojačano ustremljivao na radikalno jugoslovenstvo. To jugoslovenstvo podrazumevalo je izlazak jugoslovenskih zemalja iz Austro-Ugarske, njihovo ujedinjenje sa Srbijom i, shodno tome, dalekosežno oštećenje teritorijalno-političke celokupnosti Monarhije, ili njen raspad. Taj politički pravac bio je stran idejnoj putanji hrvatskog i slovenačkog klerikalizma. Po njegovim nazorima, baš pod habzburškom državnom kupolom klerikalna uporišta i ležišta uživala su nepatvorenu zaštitu. Boreći se za očuvanje postojećeg, klerikalizam — o kome je reč — dokazivao je da bi rušenjem Austro-Ugarske bio fatalno ugrožen rimokatolički deo jugoslovenskih naroda. U žiži njegovih razmatranja nalazili su se, pre svega, političke razlike i različita verska svojstva Srba i Hrvata. Klerikalci su tvrdili da je ravnopravnost između ovih naroda »apsolutno neprovediva« i to » . . . ne samo uslijed toga što Srbi imaju dvije neovisne države (misli se na Srbiju i Crnu Goru — p. m), pak su po tome jači, nego i za to, što Srbi — po rečima političara i publiciste I. Pilara — nisu samo narodna olin, kao mi Hrvati, nego narodno-konfesionalna olin.« ¹⁴ Naoružanost dela Srba i Crnogoraca sopstvenim i nezavisnim državnim telima ocenjivana je kao potencijalno opasan ulog u politiku ujedinjenja. Srpska i crnogorska državna mašinerija, predviđalo se ne bez osnova, nadjačala bi ostale, istorijske mlade, jugoslovenske političke organizme i modelirala ih po svom iskustvu, liku i interesu. Glavnina teze klerikalaca o nemogućnosti jedinstva i ravnopravnosti Hrvata i Srba bila je, međutim, protkana verskim razlozima. Pravoslavlje i srpstvo

¹⁰ Isto.

¹¹ Fran Potočnjak, *Iz emigracije*. III, Zagreb 1927, 39.

¹² Viktor Novak, *Magnum Crimen*, Zagreb MCMXLVIII, 27.

¹³ Isto, 26.

¹⁴ Ivan Pilar (pod pseudonimom: dr Juričić), *Svijetski rat i Hrvati*, Zagreb 1915, 78—79.

posmatrani su u neraskidivom spoju. U težnjama pravoslavlja identifikovana je nacionalna sadržina, a u težnjama srpstva pravoslavna inspiracija. Sledstveno tome padao je klerikalna zaključak da je »...pravo jedinstvo isključeno, dok i mi Hrvati ne pređemo na pravoslavlje — a onda smo već i postali Srbi.«¹⁵

3. — I politički činoci Srbije i pripadnici jugoslovenske emigracije, okupljeni u Jugoslovenskom odboru, obavestavali su Rusiju o verskom problemu jugoslovenstva. I Rusija, sama po sebi, dosta se, čak duboko interesovala za taj problem. Sve dok je nisu protresle i konačno i temeljno društveno-politički preinačile revolucije od 1917, ona se kroz svoje stratejsko-operativne obrade jugoslovenskog prostora bavila finesama i mogućim rešenjima tog problema.

Povodom jugoslovenske verske stvarnosti, u ruskih političkih posmatrača bilo je nedovoljno dobrih nada. Po njihovim viđenjima, pravoslavna i sa Rusijom istoverna Srbija, ako dobije rat i ostvari svoj jugoslovenski program, imala bi da se suoči sa izvanredno snažnom rimokatoličkom legijom. Pri tome su pretežno gradili predstave o budućem susretu i udruživanju rimokatoličke Hrvatske i pravoslavne Srbije. Ruski poslanik u Srbiji. N. Trubecki u telegramu svom ministru S. Sazonovu 26/13. januara 1915. napominje da u »... pitanju odnosa među pravoslavnom Srbijom i katoličkom Hrvatskom ima mnogo zajedničkih crta sa našim poljskim pitanjem» pa dodaje, da se stoga Srbi »jako interesiraju kako je to organizovano u Rusiji«.¹⁶ Pre no što je odao taj telegram, Trubecki je u Beogradu izmenio misli sa srpskim političarima i jerarsima pravoslavne crkve. Ovim drugim on je posebno »... skretao pažnju na odgovornu dužnost, koja će pasti na teret pravoslavne crkve u Srbiji, kada će se morati sukobiti sa ratobornim i sjajno opremljenim katolicizmom«.¹⁷ Ali, Trubecki je uočavao da Srbija, uz sav rizik svog opredeljenja za jugoslovensko državno ujedinjenje, ipak raspolaže izvesnom spremnošću da se upusti u savladavanje predstojećih versko-političkih kontroverzi. U elemente te spremnosti, sve u svemu, ubrajao je: 1. uveravanja predsednika N. Pašića da je pripravan »... dati Hrvatima najšira zadovoljenja, samo da privuče njihove simpatije na stranu Srbije.«¹⁸; 2. činjenicu da je Srbija pred rat sklopila sa Vatikanom konkordat što, politički posmatrano »... može pomoći uspješnom riješenju složenog pitanja vjeroispovjesti u Hrvatskoj, ako će ta oblast pripasti Srbiji«¹⁹ i 3. mišljenje dela srbijanske javnosti »... da obzirom na naročitu kulturu i vjeroispovjest, problem Hrvatske treba promatrati sa malo drukčijeg stanovišta nego Bosne i Hercegovine, Dalmacije i srpskog Banata, koji su bliži Srbiji, te koji bi podržali aneksiju i uvađanje općeg srpskog poretka.«²⁰ Ove opaske ulivale su se u arsenal saznanja ruske politike, ali njena stratejska esencija, u odnosu na Balkan i Srbiju, imala je drugačiju sadržinu. Po zamisli Rusije trebalo je ostvariti blok

¹⁵ Isto.

¹⁶ Ante Mandić, *Fragmenti za historiju...*, 121.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

pravoslavni država na Balkanu, a shodno tome, opseg Srbije proširiti još neoslobođenim teritorijama naseljenim srpsko-pravoslavnim življem. Teritorijalno i etno-verski ojačana Srbija bi dobila izlaz na more.

Prvaci hrvatskog dela jugoslovenske emigracije proučavali su versku stranu te ruske politike. Oni su, istovremeno, pokušavali da otkriju krajnji smisao jugoslovenskog programa zvanične Srbije, koja je baš u Rusiji našla jemstvo za ostvarenje svojih strategijskih ciljeva. Pritisnuti mnogim spoljno-političkim nedaćama, čiji je zloćudni koncentrat bio tajni londonski ugovor od 1915, sa osećanjima opterećenosti zbog državnih i međunarodno-političkih prednosti Srbije u tumačenju i izvođenju koraka ka jugoslovenskom ujedinjenju kao i zbog duboke sprege između srpske vlade i Rusije, oni su bili primorani da iz ruskih i srpskih državnih izvora izvlače znatan deo elemenata za izgradnju svojih postupaka. F. Supila — jednog od najisturenijih među njima, — osvajala je zabrinutost zbog ruske ideje o koncentraciji pravoslavni država Balkana. Tokom svog boravka u Petrogradu, on je — kako veli — opazio da Sazonov neće »... našega narodnoga ujedinjenja, nego najviše jedno ortodoksno osvajanje ili darivanje Srbiji onoliko, koliko se to dade probaviti, bez ikakve pogibelji, a ostalo neka ide Italiji«. ²¹ To, i religiozni fanatizam ruskog cara i Sazonova, naveli su ga da zaključi da u graditelja ruske strategije »... program jugoslovenskog ujedinjenja zapinje ne samo na tehničkim poteškoćama, nego još više na oprekama načelne naravi«. ²² Jednu od tih opreka radala je i ruska procena da bi u jugoslovenskoj državi, pri velikoj rimokatoličkoj grupaciji u njoj, moglo da se ohladi pravoslavlje Srba o kome se, inače, nije imalo osobito dobro mišljenje. ²³

U takvim prilikama, Supilo je »vrlo blago i smierno« pisao Sazonovu o jugoslovenskom verskom pitanju. O sadržini svoje poruke šefu ruske diplomatije obavestio je — 1. juna 1915. — i N. Pašića. Supilo je, nesumnjivo, sav bio u pokušaju da ruski pogled na jugoslovensko versko pitanje dovede do novog ugla posmatranja. Dokazivao je Sazonovu da se i to pitanje može povoljno rešiti. Osnovnu pretpostavku za uspešan rasplet odnosa u verskoj sferi, video je u jugoslovenskom oslobođenju i ujedinjenju a kao odlučujuću snagu tog rasplitanja označio je mlađe generacije. ²⁴ Ali na tome nije stao. Znao je da nedovršena ili maglinom zaodenuća uveravanja neće preinačiti mišljenja ruske diplomatije. Zato joj je razjašnjavao ono suštastveno: šta, zapravo, podrazumeva pod povoljnim rešenjem verskog pitanja. Na dosta razgovetan način on je izneo da bi to mogao biti verski unitarizam na pravoslavnim osnovama. »Uzprkos svih principa slobodne misli — pisao je F. Supilo — *salus patriae suprema*

²¹ D. Šepić, *Pisma i memorandumima...*, 89.

²² Isto.

²³ Januara 1915. Trubecki je prenosio Sazonovu da su mu pojedini srpski političari priznavali da je izvor verske trpeljivosti, kojom odiše srpsko zakonodavstvo, nažalost većim delom religiozna ravnodušnost. Vid.: A. Mandić, *Fragments...*, 121; D. Šepić, *Pisma i memorandumima...*, 89.

²⁴ D. Šepić, *Pisma i memorandumima...*, 89.

lex. A on može još i da se posveti, ako mu pođe za rukom da uz uvjet narodnog oslobođenja dovede u pravoslavnu religiju našu omladinu sa onim što bi slijedilo». ²⁵

To što je Supilo izneo bila je nerasprostranjena ideja o pojačanju jugoslovenskog nacionalnog unitarizma jednovrsnom, pravoslavnom, versko-idejnom armaturom. Označavanje pravoslavlja kao mogućeg verskog homogenizatora jugoslovenskih naroda, samo po sebi Supilova prolazna zabluda, trebalo je da otopi nepoverenje i razvije naklonost Rusije prema Hrvatima i Slovencima. Ono je bilo sračunato i na razgaranje optimizma srpske vlade u jugoslovenskim versko-političkim stvarima. To bi — mislilo se — pomoglo trudu hrvatske i slovenačke emigracije da njihovi narodi, u odlučujućim trenucima borbe za ujedinjenje, ne budu prepušteni političkoj osami i utoliko lakše komadanju od strane velikih sila.

Ubrzo, zatim, u pojedinih istaknutih hrvatskih političara iz Jugoslovenskog odbora napadno su porasle sumnje u stvarnu predanost srpske vlade politici jugoslovenskog ujedinjenja. Oni su joj zamerali što, pored maksimalnog jugoslovenskog programa, drži na snazi, kao rezervu ili alternativu i svoj mali program svesrpskog ujedinjenja. Kroz tu kritiku i oni su se približili klerikalnim tvrdnjama o postojanju i neuništivosti tzv. srpsko-pravoslavnog ekskluzivizma. A. Trumbić izjavljivao je da ga se pribojava a F. Supilo dodavao je, u razgovoru s njim, da »... oni (Srbi — p.m.) sve ono što nije pravoslavno, pa zvalo se srbsko ili hrvatsko još uvijek instinktivno drže za polu-svoje, skoro tuđe...« ²⁶ Plima ovakvih misli nadošla je kao reakcija na izjavu N. Pašića o verskoj politici prema Hrvatima. Aprila 1916, on je preko londonskog »Tajmsa« dao na znanje da će Hrvatima — katolicima »koji će doći u sklop sa Srbijom« biti »koncedirana« verska tolerancija. Formarlnu toleranciju kao ustupak, poklon srpske strane, nešto što predstavlja pad u odnosu na stanje u Austro-Ugarskoj, F. Supilo je nazvao uvredom hrvatskog i slovenačkog naroda, njihove »pradjedovske vjere i — bez obzira na dogmatična mišljenja — najkulturnije vjere na svijetu«, za koju su ti narodi prolili na potoke krvi. ²⁷ Tako je, postepeno, u delu hrvatske emigracije zgušnjavano uverenje da se jugoslovensko pitanje ne može rešiti na temelju srpsko-ortodoksnog ekskluzivizma. »Ovaj — napisao je Supilo — može proširiti Srbiju, ali ne može osloboditi i ujediniti Hrvate i Slovence«. ²⁸

4. — Dok se saradnja između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora povremeno oštećivala i versko-nacionalnim suprotnostima, skupina jugoslovenskih političara — članova bečkog parlamenta — objavila je 30. maja 1917. Deklaraciju o težnji Slovenaca, Hrvata i Srba Austro-Ugarske da se ujedine »pod žezlom Habzburško-lotarinške dinastije«. Ta izjava — Majska deklaracija — bila je pucanj u ozvaničene strategijske ciljeve Jugoslovenskog odbora i srpske vlade i, pored toga, akt koji je odgovarao političkom ukusu klerikalaca. Biskup A. Mahnić smatrao je da se »... jedino od politike, vo-

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, 126.

²⁷ Isto, 142—143.

²⁸ Isto, 144.

đene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravom napretku i hrvatstva i katolištva, kako na Balkanu tako i na Istoku uopće.«²⁹ Vojnicima rimokatoličkog prozelitizma činilo se da »njiva na Istoku dozrijeva« i da će »... na katoličku žetvu istočne njive« gospod poslati narod hrvatski.³⁰

U jeku tog i takvog potkopavanja ili remećenja borbe za jugoslovensko ujedinjenje, srpska vlada zajedno sa opozicionim prvacima Srbije i predstavnici Jugoslovenskog odbora pripremali su se da sednu za pregovarački sto. Krupni međunarodno politički događaji ukazivali su im da velike sile popločavaju put koji će dovesti do izlaska iz ratnog stanja i imperijalističkog preuređenja sveta. Baš to primoravalo je obe strane da bitno smanje svoja natezanja, istaknu dodirne tačke i saveznicima što bolje prikažu nepomućenu stranu i istorijsku osnovanost jugoslovenske akcije. Da bi to postigli održali su, po inicijativi srpske vlade, od 15. juna do 20. jula, Krfsku konferenciju.³¹ Na njoj su podrobno, s obzirom na svoje nacionalne težnje i međunarodno političke protivrečnosti, raspravljali i o verskom pitanju.

Neki od učesnika Krfske konferencije — član Jugoslovenskog odbora D. Vasiljević i ministar Srbije V. Marinković — izrazili su mišljenje da je problem ujedinjenja najvećim delom verski problem.³² Njihovo gledište, međutim, nije prevagnulo ili sobom obojilo celinu te rasprave. Naprotiv, dat je zamah gledanjima po kojima bi versku oblast trebalo podvrći osobenoj i savremenijoj metodologiji rešavanja. To je bio napor da se, koliko je moguće više, između verskih i nacionalno-političkih problema povuče demarkaciona linija. Otuda je veći deo javnih razmišljanja bio upućen izboru sistema po kome će se, odnosno po kome bi trebalo, kad nastupi ujedinjenje urediti odnose između države i crkava. N. Pašić, prećutno ostavljajući po strani svoje ranije stanovište o toleranciji katolika, predložio je da sve vere budu ravnopravne i podjednako zaštićene zakonom.³³ B. Vošnjak, član Jugoslovenskog odbora, izložio je da se položaj vera, uopšte uzev, može urediti ili po sistemu državne crkve, ili konkordatom, ili putem separacije crkve od države, ili primenom sistema verskog pariteta uz intervenciju državnog zakonodavstva,³⁴ ali lako i brzo konferencija je prihvatila ovo poslednje tj. predlog N. Pašića. Međutim, samim tim nisu bili otklonjeni svi versko-pravni ni versko-politički problemi. Nalaženo je da u Pašićevom predlogu ima nedovršenosti i nejasnoća. A. Trumbić, imajući u vidu da Pašić nije izričito objasnio da li će pravoslavna vera — koja je po Ustavu Srbije državna vera — izmeniti položaj, opominjao je da vere mogu biti ravnopravne »... ali opet da sve ne budu državne.«³⁵ Polemika

²⁹ V. Novak, *Magnum Crimen...*, 61.

³⁰ Isto.

³¹ O tome i razmatranju verskog pitanja na Krfskoj konferenciji vid.: D. Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967.

³² *Krfska konferencija, Beleške sa sednica...*, 42 i 45.

³³ Isto, 10 i 24.

³⁴ Isto, 40.

³⁵ Isto, 25.

o tome prestala je kada je Pašić izjavio da će »... narod (srpski — p.m.) primiti i shvatiti ravnopravnost vere i da pravoslavna vera ne bude isključivo državna«. ³⁶

U tom okviru, bilo je reči i o budućem pravnom položaju islamske verske zajednice. Sticajem okolnosti, stav prema njemu postao je za učesnike konferencije proba vernosti načelu verske ravnopravnosti. A. Trumbić i B. Vošnjak tada su otkrili dokle dopire njihov liberalizam, a gde počinje njihova nazadnost. Prvi se pitao da li je moguće »... u našem narodu, postaviti u svakom pogledu na istu nogu muslimansku veru sa ovim hrišćanskim«, ³⁷ i zaključio da »... politički ne bi bila dobra mera, kad bi se uspostavio potpun egalitet muslimanske vere s hrišćanskom«. ³⁸ Drugi (B. Vošnjak), koji je u načelu podržao sistem verskog pariteta, zalagao se za hrišćanski karakter buduće države u kojoj se muslimani »jednakopravni naši drugovi« imaju »... prisposobiti tome, da je to hrišćanska država, kao socijalnoj činjenici«. To je »potkrepio« podatkom po kome se sledbenici islama u francuskim i engleskim kolonijama ne uzimaju u obzir pri stvaranju državnih odnosa. ³⁹ Ova vrsta nazadnjaštva dobro je došla St. Protiću (i srbijanskoj politici), koji je izjavio: »Što se muslimana tiče, naš bi narod primio to izjednačenje. Kod katolika kako stoji ne znam. Ako je drukčije — govorio je Protić — to je stoga, ne što je narod, no što je katolička crkva drukčija«. ⁴⁰

Izvesno je, međutim, da zvanična Srbija nije ni ranije, pa ni na Krfskoj konferenciji dosledno zastupala načelo verske ravnopravnosti. U raspravi o veri vladaoća buduće jugoslovenske države, N. Pašić — koji je i pokrenuo — predložio je da se poštuje odnosno zadrži dotadašnja ustavna odredba Srbije po kojoj vladalac mora biti pravoslavne vere. Drugačije rešenje »bi začnulo naš svet«, govorio je on. To se osetilo i ocenilo kao anahronična teza i kao smetnja dobrom ujedinjenju. Uočavalo se da bi se tako oštetilo načelo verske ravnopravnosti i to u državi koja će po suštini i obliku biti nova, a ne, kako je pomišljao N. Pašić, jednostavan produžetak državno-političkog kontinuiteta Srbije. A. Trumbić je primećivao da bi se ustavno određivanje vere vladaoćeve kosilo sa idejom »slobode i jednogopravnosti«, koja bi morala »biti izražena na prvom mestu, kad se radi o šefu države«. ⁴¹ Sem toga, katolička vera »koja je nacionalna u tom smislu, što ju narod iskreno ispoveda«, po njegovim rečima »... bi se s takvom odredbom osetila ponižena i uvređena«. ⁴² Otpor pokušaju da se taj predmet reši donošenjem imperativne ustavne norme imao je odjeka. Istaknuti predstavnici političkog života Srbije, vladinog ili opozicionog pravca, osetili su — iako nejednako i iz različitih razloga — da u toj stvari ne smeju biti tvrdokorni. ⁴³ Stoga

³⁶ Isto, 28.

³⁷ Isto, 34.

³⁸ Isto, 39.

³⁹ Isto, 42.

⁴⁰ Isto, 36.

⁴¹ Isto, 31.

⁴² Isto.

⁴³ Isto, 29—30.

se povukao i N. Pašić, koji je predložio da se to pitanje obiđe i pošto »nije tako presantno« ostavi za docnije.⁴⁴

Kroz ove rasprave ipak su prodirala i mišljenja o karakteru i nacionalno-političkom mestu pravoslavne i rimokatoličke crkve. Državnici i političari Srbije spominjali su, čak dosta izdašno, da mnogo polažu na pravoslavlje koje se, navodno, srodilo s narodom, njegovom oslobodilačkom borbom i tako postalo pouzdan nacionalno-politički činilac. Pravoslavna crkva — kazivali su oni — ne vlada državom. Naprotiv — kazao je V. Marnković — država je tu crkvu pobeđila i stavila u svoju službu.⁴⁵

Hrvatski i slovenački političari iz Jugoslovenskog odbora dokazivali su da razumeju zašto se i kako gradi sprega između pravoslavne crkve i države. Mnogi od njih govorili su o rimokatolicizmu s kritičkom notom. Ali, pritom, umesno su tražili da se o rimokatoličkoj crkvi, koja je značajan deo jugoslovenskog verskog sastava, rasuđuje s dubljim poniranjem u činjenice i sa više političkih obzira. Nije ih zadovoljavalo ostajanje na crno-belom konstataciji o pravoslavnoj crkvi kao nacionalnoj a rimokatoličkoj kao internacionalnoj ustanovi. Otuda se, kako su uviđali, ležerno izvodio politički opasan zaključak po kome jugoslovenstvo može naći stvarne potpore u prvoj a stvarne otpore u drugoj crkvi. Rimokatoličku crkvu — po mišljenju D. Trinaestića — ne bi trebalo poistovetiti sa celokupnim sveštenskim korom. Izuzimajući prevashodno jezuite, koji se drže načela slepe pokornosti crkvenom centru, sveštenstvo je shvatilo misiju u narodu, ustvari je, kako reče Trinaestić, bilo nacionalno i ne samo održavalo narod već i predstavljalo težnju ka ujedinjenju.⁴⁶

I pored svojih saplitanja o izvesne versko-političke hridine, učesnici Krfske konferencije bili su nepodeljena mišljenja da je prilaz rimokatoličkom vrhu — Vatikanu — neophodan, izuzetno težak i da traži poseban politički elasticitet. Vatikan je, u tome nije bilo dvojbe, svesrdno potpomagao Habzburšku monarhiju; činio je znatne smetnje jugoslovenskom ujedinjenju. Ali kada bi jugoslovensko ujedinjenje postalo stvarnost, Vatikan bi, predviđalo se, postupio sasvim racionalno. Ukratko, konferenciju je osvajalo uverenje da i neprijateljstvo rimokatoličke crkve prema jugoslovenskom ujedinjenju ima mere i da u toj crkvi ima sposobnosti prilagođavanja. A. Trumbić se pozivao na držanje Vatikana prema Srbiji koje je »predje uvek« bilo neprijateljsko. Ali, kada je Srbija ojačala on je sa njom zaključio konkordat (1914). Taj sporazum nije bio »... samo rezultat srpskih koncesija, no i uviđavnosti Vatikana«, koji je uočio »... da je Srbija embrion jednog mnogo većeg stvaranja«.⁴⁷ Prema tome, ako se jugoslovensko versko pitanje reši pažljivo, Vatikan — mislilo se — ujedinjenje neće pomagati no bar prihvatiti »kao stvar neizbežnu«. Zato bi bila korist — rezonovao je V. Marinković — ako se može učiniti da se Vatikan ma i jedan dan ranije pomiri sa jugoslovenskim ujedinjenjem »kao s nužnim zlom«.⁴⁸

⁴⁴ Isto, 30.

⁴⁵ Isto, 45.

⁴⁶ Isto, 47.

⁴⁷ Isto, 32.

⁴⁸ Isto, 45.

Na Krfskoj konferenciji podosta se govorilo i o protivrečnostima između jugoslovenske verske stvarnosti i procesa »nacionalnog izjednačavanja«. Teško je urediti — govorio je D. Vasiljević — da verske razlike ne sprečavaju taj proces.⁴⁹ Nasuprot tome raslo je i verovanje da bi povoljno rešenje verskog pitanja unekoliko olakšalo njegov tok. Kada se u to ulazilo, hrvatski prvaci bili su krajnje obazrivi. Oni tada nisu razotkrivali, a kamoli naglašavali da se raspinju između potrebe da podrže ideju jugoslovenskog nacionalnog unitarizma i straha od tzv. srpsko-pravoslavnog ekskluzivizma. Oni, jednostavno, nisu izložili osnovno: svoje uvreženo mišljenje da je unitarizam trojanski konj srpskog nacionalizma koji je, po njihovom nalazu, sav bio prožet pravoslavnom ideologijom. Njihova intimna zapažanja o mogućnosti proturanja velikosrpskog nacionalizma u ruhu jugoslovenskog unitarizma, svakako, nisu bila neosnovana. Ali, njihovo uverenje da se taj nacionalizam, sve u svemu, poklapao s pravoslavljem bilo je pogrešno; taj nacionalizam stvarno i formalno nije bio sputan verskim egocentrizmom ili verskom zatvorenošću. Baš zato, ili bar utoliko pre, on je imao daleko veće sposobnosti širenja nego što su oni, polazeći od svojih predstava o njegovoj verskoj prirodi, i pomišljali. No, ostaje činjenica da hrvatski i slovenački političari nisu obelodanili svoje rezerve prema toj oblasti jugoslovenskog problema. Tako su postupili, jer su ih morili bojazan od italijanskih aspiracija prema velikom i životno značajnom komadu njihove nacionalne teritorije i pomisao da će ih Srbija — ukoliko se pokažu upornim u odbrani svojih osobnosti — prepustiti sopstvenoj političkoj vetrometini. U takvom stanju, oni su ostavili po strani svoje pesimističke prognoze o ulozi pravoslavlja u politici tzv. jugoslovenskog nacionalnog stapanja. Na Krfskoj konferenciji doneta je 20/7. jula 1917. deklaracija. I u verskom pogledu ona je, kao što to biva, bila izraz mogućeg a ne željenog. Po njoj: »...sve priznate veroispovesti vršiče se slobodno i javno. Pravoslavna, rimokatolička i muhamedanska veroispovest, koje su po broju sledbenika najjače u našem narodu, biće jednake i ravnopravne prema državi. Na osnovu ovih principa — stoji u deklaraciji — zakonodavac će se starati da se čuva i održava konfesionalni mir, koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg narađa.«⁵⁰

5. — Tokom 1918, poslednje ratne godine, u jugoslovenskim zemljama i političkim krugovima očekivao se preokret. To je sve merodavne navodilo na oprezu i što produbljeniji pristup svemu politički značajnom, pa i verskom pitanju. Rimski kurija usavršavala je svoj studij pravoslavnog Istoka; 15. oktobra 1917. osnovala je Istočni institut, a predvodnici njenog hrvatskog i slovenačkog klera pokazivali su sve življe interesovanje za istočni deo Balkana i njegovu pravoslavnu organizaciju.⁵¹

Hrvatski, srpski i slovenački političari u Austro-Ugarskoj istakli su u Zagrebu, 3. marta 1918, načela za koncentraciju političkih stra-

⁴⁹ Isto, 42—43.

⁵⁰ D. Janković, *Jugoslovensko pitanje...*, 483.

⁵¹ V. Novak, *Magnum Crimen...*, 63—64.

naka i grupa, izjasnili se za «... nezavisnost, sjedinjenje i slobodu u svojoj jedinstvenoj narodnoj državi» i za potpunu ravnopravnost konfesija.⁵²

Baš u to vreme, vlada Srbije — preko svoje ratne misije u SAD — osmatrala je, između ostalog, i držanje rimokatoličkog klera među jugoslovenskim iseljenicima u SAD. Šef te misije M. Vesnić obavestavao je 20/7. marta N. Pašića da je jugoslovenski pokret u SAD, do prispevanja srpske misije, stajao mnogo slabije no što se to mislilo. Patriotizam srpskih iseljenika, po njemu, bio je izvan svake sumnje, dok su se Hrvati i Slovenci prema jugoslovenstvu, navodno, držali vrlo rezervisano. Ovu njihovu rezervisanost smatrao je posledicom nedovoljne narodne svesti, nedovoljno razvijenog pojma zajednice, propagande austrijskih agenata i delovanja hrvatskih i slovenačkih sveštenika. Po rečima M. Vesnića: »Izuzev nekoliko svetlih primera hrvatski i slovenački sveštenici bili su do skoro protivnici ovom novom (jugoslovenskom — p.m.) pokretu.«⁵³ Ratna misija Srbije tokom svog boravka u SAD učinila je, navodno, da mnogi hrvatski i slovenački sveštenici stupe »u naše kolo«. M. Vesnić povoljno je ocenio odluku o slanju slovenačkog političara i člana Jugoslovenskog odbora B. Vošnjaka u SAD, koji »je već uspeo okrenuti na pravi put jedan znatan deo slovenačkih sveštenika.«⁵⁴

U versko-politički dosije srpske vlade ulivani su i aktuelni podaci o Vatikanu. Poslanik Srbije u Londonu, J. Jovanović obavestio je 9. V./26. IV. N. Pašića da je jedan engleski državnik (koga nije imenovao — p.m.) kazao episkopu Nikolaju Velimiroviću (tada u ratnoj misiji u Engleskoj) da je Vatikan najveći neprijatelj jugoslovenskog ujedinjenja. Uz tu činjenicu, koja je srpskoj vladi odavno bila poznata, engleski izvor je preporučio »... da bi trebalo naročito u Americi kod našega naroda katoličke vere nešto preduzeti protivu toga raspoloženja.«⁵⁵ Pošto je u Americi već razvijan odgovarajući politički rad, ova preporuka bila je posredna potvrda o ispravnosti dejstva srpske vlade. Poslanik J. Jovanović pisao je, pored ostalog, da će se Vatikan »... opredeljivati prema ishodu rata«, da je od početka rata, kako mu se činilo, bio prenebregnut »ovaj važni faktor«, pa se pitao nije li sad »s obzirom na pokret našega naroda prema Austro-Ugarskoj, u kome katoličko sveštenstvo ima glavnu ulogu, vreme da se oko rimokatoličkog centra razvije kakvo dejstvo.«⁵⁶

Dok se u inostranstvu tražila svakovrsna pa i verska podrška stvaranju jugoslovenske države, dotle se u jugoslovenskim zemljama pod Austro-Ugarskom zgotovila i zbila krupna promena. Zaključkom Hrvatskog sabora od 29. oktobra prekinute su sve državno-pravne veze tog tla sa Dvojnomo monarhijom, a na njemu je obrazovana brzoprolazna i slaba Država SHS na čelu s Narodnim vijećem. A. Korošec, klerikalac, jedan od potpisnika Majske deklaracije od 1917. i predsednik Narodnog vijeća do njegova ukidanja, u oktobru je

⁵² D. Janković i B. Krizman, *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (I. I. — 20. XII. 1918.), Beograd 1964, I, 114.

⁵³ Isto, 136.

⁵⁴ Isto, 137.

⁵⁵ Isto, 184.

⁵⁶ Isto.

ispoljio interesovanje za rešavanje jugoslovenskog verskog pitanja. Na putu kroz Švajcarsku sastao se sa M. Jovanovićem, pomoćnikom ministra inostranih dela, i o tome tražio relevantna obaveštenja. Ovaj mu je, prema tekstu poruke koju je 29/16. X. poslao St. Protiću, objasnio da srpska vlada stoji na gledištu: »Brat je mio koje vere bio«. ⁵⁷

Rimokatolička crkva u Hrvatskoj i Sloveniji nije zaostajala za događajima niti se u njima pokazivala unezverenom. Već sutradan po obrazovanju Narodnog vijeća SHS, 30. oktobra 1918, nadbiskup A. Bauer pozvao ze sveštenstvo Zagrebačke mitropolije da tom telu pruži podršku i molio da bog »... blagoslovi novu našu državu«. ⁵⁸ Narodno vijeće — iako ophrvano dubokom ekonomskom krizom, socijalnim nemirima, plamtećim nezadovoljstvom seljaka i povratnika s ratišta, kao i sopstvenom nemoći — ubrzo je objavilo da svaka »... vjera i crkva u državi SHS bitće slobodna i zaštićena«. ⁵⁹ Hrvatski episkopat nalazio se pri ruci novoj vlasti. Pomagao joj je da zatrpava kratere socijalnih nemira. Kao njen klasni istomišljenik, on je sve »naobražene« slojeve opominjao na dužnost da narodu »... тумаче и objašnjuju, da se u miru i pravednosti provede izgradnja ujedinjene i slobodne jugoslovenske države Slovenaca, Hrvata i Srba«. ⁶⁰ Hrvatski episkopat pažljivo se određivao prema suštastvenim političkim novinama, a istovremeno držao se na odstojanju od krupnih i iz njih izvedenih političkih pitanja. Po njemu, glavna su stvar »ujedinjenje i sloboda naša«, a zabranjivao je »... zagovarati bilo koji oblik (državnog uređenja — p. m.), tobože u ime sv. Crkve«. ⁶¹ Pred obrazovanje Kraljevine SHS, 29. novembra 1918, jugoslovenska biskupska konferencija objavila je svoje zaključke. Putem njih rimokatolički episkopat pozdravio je jugoslovensko ujedinjenje, kao da će nastojati »... da katolicima bude svet socijalni poredak... , svet kršćanski brak i nepovredivo zasebno vlasništvo«. Tom prilikom, izrazio je čvrstu nadu »... da će jugoslovenska država priznati prava katoličke crkve, te da će sve dodirne točke urediti dogovorno sa Sv. Stolicom.« To telo je izrazilo razumevanje i za »... neimašni dio selajčkog staleža« i potrebu njegovog izlečenja posredstvom agrarne reforme. Katolički episkopat izjavio je, takođe, da želi »... da živi u kršćanskoj ljubavi i najboljim odnošajima sa svakom u Jugoslaviji priznatom vjeroispovijesti, a naravno u prvome redu sa pravoslavnom hierarhijom i pravoslavnim pukom«. ⁶²

Približno u to vreme, srpski državnici pripremali su teren za ujedinjenje svih pravoslavnih crkava jugoslovenskog teritorija i vaspostavljanje Pečke patrijaršije. Plan o tome načinili su već u ratu. Od oslobođenja Beograda, novembra 1918. preduzeli su mere da se to u skoroj budućnosti ostvari. Da bi i na tom terenu ojačala svoje pozicije, vlada N. Pašića užurbano je delovala da razdeljene pravo-

⁵⁷ Isto, II, 400.

⁵⁸ Isto, 422.

⁵⁹ Isto, 579.

⁶⁰ Isto, 617.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto, 664.

slavne crkve izjave želju za ujedinjenjem.⁶³ Ona je imala i svoje isturene organe, koji su u doba provizorija, pri pojedinim vojnim štabovima, vršili dužnost savetnika za verska pitanja. Tako je u Bosni i Hercegovini, sadejstvom komandanta tamošnjih srpskih formacija vojvode Stepe Stepanovića i M. Pećanca, vladinog delegata za verska pitanja, razrađivan postupak za prisajedinjenje bosansko-hercegovačke crkve pravoslavnoj crkvi Kraljevine Srbije.⁶⁴ Prve vlade Kraljevine SHS nastavile su rad na ujedinjenju pravoslavnih crkava, koji je dovršen 1920. godine.⁶⁵

Za trajanja rata, iz objektivnih razloga, teško su uočavani i razmatrani celina težnji i manevara merodavnih verskih faktora. Oni nisu imali prilike da se na jedinstvenom jugoslovenskom političkom poligonu uporede, odmere svoje snage i upuste u potpunu borbu. Ni političari ni političke grupacije tada nisu raspolagali s dovoljno elemenata za sigurna predviđanja i uobličavanje konačnih političkih i pravnih stavova o verskom pitanju. Šta se od onoga što je o tom pitanju bilo dogovoreno na Krfskoj konferenciji 1917. može i sprovesti, trebalo je da pokažu verska i politička kretanja u Kraljevini SHS.

Dr Mirko Mirković

⁶³ Војислав Јанић, *Чланци и расправе*, Сремски Карловци 1921, 7—8.

⁶⁴ D. Јанковић i B. Krizman, *Града...*, II, 712—713.

⁶⁵ В. Јанић, *Чланци...*, 8.

Dr Mirko Mirković

RELIGIOUS ASPECT OF THE YUGOSLAV QUESTION DURING THE WORLD WAR I

(Summary)

The protagonists of the struggle for the Yugoslav union did not overlook that the Croats and Slovenes had been, for many centuries, members of the Roman Catholic church, that the Serbians had belonged to the Orthodox church and that, in addition, a part of the Yugoslav population — chiefly of undefined nationality or in search for their national identity — professed the Islam. They were particularly aware of the fact that both the Roman Catholic church and the Orthodox church — each in its own religious-national sphere — were taking part in building up individual Yugoslav nations and that they, in all places, at all times and as much as possible stirred up the conscience of inseparability of the religious and national entities.

This fact attracted attention of political circles from several aspects. Particularly during the World War I, when the struggle for the Yugoslav union had reached its decisive phase. All or almost all supporters of the Yugoslav cause realized that the already hardened religious-national contrasts interfered with their free activity. They acted as a specific antithesis to the centripetal and chiefly unitarian Yugoslav action. Therefore, in the minds of those who intended to carry out the Yugoslav union there was always present the question: how to reduce the distance that separated the religious reality from the complementary factors of the Yugoslav idea?

This question was abundantly dealt with by the Government of Serbia and the Yugoslav Committee. Political leaders of Serbia, through the Niš Declaration of December 1914, officially adopted the course for the Yugoslav union and were preparing to face the Yugoslav religious reality. To this end they skilfully resorted to the concordat which the Serbian Government had signed with the Vatican before the outbreak of war, on the 24th of June 1914. Later on, during the war, adding to this act higher scopes, they obstinately made known to the public that they had, even on the eve of the war chaos, conceived the union under the conditions of religious equality. The Yugoslav politician who had emigrated from Austria-Hungary at the beginning of the war and in 1915 constituted the Yugoslav Committee, considered also this problem and the actual and possible consequences of the Yugoslav religious differences from the point of view of national policy. The leading people among them found that the religious national antagonisms were already giving way under the action of the so-called united Yugoslav national conscience. There was, in such an opinion, an unfounded identification of the political programme desiderata with the reality. For, national consciences of Yugoslav peoples were neither in the process of amalgamation nor approaching it.

On the other hand, the clericals of Croatia and Slovenia held to the pro-Habsburgian course, to the so-called Austrian-Yugoslav idea. They increasingly lunged at the radical Yugoslav cause which aimed at the segregation of Yugoslav countries from Austria-Hungary and their union with Serbia. This clericalism made efforts to convince of the impossibility of the unity and the equality of rights of Serbians and Croats. The Orthodox religion and the Serbian nationality were considered by this clericalism as being connected with each other by unbreakable links. The tendencies of the Orthodox church were identified with the national contents and the aspirations of the Serbian nationality with an Orthodox inspiration.

Both the political factors of Serbia and the members of the Yugoslav emigration, rallied round the Yugoslav Committee, informed Russia about the religious aspect of the Yugoslav problem, which she was greatly interested in. The Russian political observers abhorred the possibility of a meeting, through the union, of the Orthodox Serbia with a powerful Roman-Catholic legion. The Russian strategy favoured a bloc of Balkan Orthodox states and the enlargement of Serbia with the still non-liberated territories inhabited by the Serbian Orthodox population. The Croat part of the Yugoslav emigration, through the personality of F. Supilo, tried to give the Russian view on the religious aspect of the Yugoslav question a new angle of observation. To this end F. Supilo set forth the possibility of solving the Yugoslav religious problem through the achievement of the religious unitarism on Orthodox bases. In this way, F. Supilo thought at the time, should melt away the distrust and develop the inclination of Russia towards the Croats and the Slovenes.

With individual eminent Croat politicians from the Yugoslav Committee grew the suspicions about the genuineness of the Serbian Government's devotion to the policy of the Yugoslav union. They seasoned these suspicions of theirs also with the conviction of the existence and indestructibility of the so-called Serbian-Orthodox exclusivism. The Serbian Government, together with the leaders of the Serbian opposition, discussed the religious problem with the representatives of the Yugoslav Committee also at the Corfu Conference in 1917. Then and there was made an effort to draw, as much as possible, a demarcation line between the religious problems and those of national policy. The parties decided that in the future common State should be applied the system of religious parity with the intervention of State legislation.

On the eve and in the course of the union, in 1918, the Roman Catholic church in Croatia and Slovenia kept abreast of the events. It adapted itself to the changes, welcomed the union and expressed the hope that the Yugoslav State will recognize the rights of the Catholic church and settle all controversial matters in agreement with the Holy See. At that time the Serbian statesmen made accelerated preparations for the union of all Orthodox churches on the Yugoslav territory and the re-establishing of the Patriarchate of Peć. During the war, however, all aspects of the Yugoslav religious problem were not noticeable, nor the ways and prospects of its solution. The condition and possibilities regarding this problem were disclosed to the full extent through religious and political movements on the united social and political test range in the Kingdom of Serbian, Croats and Slovenes.